

AN ALTERNATIVE WRITING TO THE EUROCENTRIC MICRO APPROACH IN THE HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT OR OUTGOING CONSERVATION

ÖMER TORLAK

Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

Mail: otorlak@ticaret.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8927-5355>

ABSTRACT

The purpose of this study is to bring two suggestions for writing history of economic thought. For his purpose, first of all, we tried to reveal the point of view of reforming the history of economic thought by getting rid of Orthodox macro perspective. In this study, it is emphasized that apart from the writing of the history of Eurocentric economic thought, there are also economic thoughts that belong to other civilizations and they should also be taken into consideration.

It can be said that this study is an attempt to explain the macroeconomic frame work from a micro-economic point of view. In other words, this study attempt store veal the contributions of entrepreneurs in the history of economic thought. The contributions of capital owners and entrepreneurship traders in the period from the 15th to the mid-17th century are known. Therefore, the original value of this study emerges in terms of bringing a micro perspective to the history of economic thought.

This important contribution of the study is that, as experienced in the Ottoman Empire, the history of Euro-centrist economic thought was revealed by the lonca (lodge) organization of traders and artisans and their way of doing business. The suggestions put forward in the study do not ignore the dominant characters and civilizations in the history of economic thought, and aim to develop a critical perspective to the lack of exclusion of any accumulation other than dominant understanding from the history of thought.

Keywords: Writing history of economic thought, Orthodox approach, Micro view, Euro-centrism, lonca organization.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	11.07.2020
Kabul Tarihi:	21.08.2020
Yayın Tarihi:	15.11.2020
Yayın Sezonu:	Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

TORLAK Ömer (2020). "İktisadi Düşünce Tarihi Yazımında Avrupa Merkezci Mikro Yaklaşımına Alternatif Bir Öneri Ya da Muhafazakârlığı Aşmak", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, sayfa aralığı: 50 | 69

[muhafazakârdüşünce](#) • yıl:16 - sayı:59 • temmuz-aralık 2020

İKTİSADİ DÜŞÜNCE TARİHİ YAZIMINDA AVRUPA MERKEZCİ MİKRO YAKLAŞIMA ALTERNATİF BİR ÖNERİ YA DA MUHAFAZAKÂRLIĞI AŞMAK

ÖMER TORLAK

Öz

Bu çalışmanın amacı iktisadi düşünce tarihi yazımı için iki öneri getirmektir. Bu amaca yönelik olarak çalışmada öncelikle iktisadi düşünce tarihi yazımının Ortodoks makro bakış açısından kurtularak yeniden biçimlendirilmesine yönelik bakış açısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Yine bu çalışmada Avrupa-merkezci iktisadi düşünce tarihi yazımının dışında başka medeniyetlere ait iktisadi düşüncelerin de var olduğu ve onların da dikkate alınması gerektiğine vurgu yapılmaktadır.

Bu çalışmanın mikro iktisadi bakış açısından makro iktisadi çerçeveyi bir açıklama denemesi olduğu da söylenebilir. Bir başka ifadeyle, bu çalışma ile iktisadi düşünce tarihine girişimcilerin tarihsel süreç içindeki katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. 15. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemdeki sermaye sahibi ve girişimci tüccarların iktisadi düşüncenin gelişimine katkıları bilinmektedir. Dolayısıyla iktisadi düşünce tarihine mikro bir bakış açısı getirmesi yönüyle bu çalışmanın özgün değeri de ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın ikinci önemli katkısı, Avrupa-merkezci iktisadi düşünce tarihine Osmanlı Devleti'nde tecrübe edildiği gibi tüccar ve zanaatkarların lonca şeklindeki örgütlenmeleri ve iş yapma biçimlerinden hareketle ortaya konmuş olmasıdır. Çalışmada ortaya konulan öneriler, iktisadi düşünce tarihindeki baskın karakter ve medeniyetleri yok saymamakta, baskın anlayış dışındaki her türlü birikimin düşünce tarihinin dışında bırakılması eksikliğine eleştirel bir bakış geliştirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi düşünce tarihi yazımı, Ortodoks yaklaşım, mikro bakış, Avrupa-merkezcilik, lonca teşkilatı.

Giriş

İktisadi düşünce tarihi, ekonomi politikteki değişimlerle bu değişime öncülük eden ya da etkileyici pozisyonda görülen kişilerin düşünceleri üzerinde durur. İktisat politikalarının teorisyenleri iktisadi düşünce tarihinin görünen aktörleri iken, iktisadi karar ve eylemleriyle bu düşüncelerin geliştirilmesini tetikleyenler ise tüccarlar, girişimciler, bankerler, çiftçiler ve siyaset adamları gibi aktörlerdir.

Piyananın işleyişini önemli ölçüde belirleyen ve yönlendiren bu sınıflar, insanlık tarihi boyunca ve özellikle de 15. yüzyıl ortalarından bu rollerindeki etkilerini artırmışlardır. Öyle ki, devletler kendi hâkimiyet ve otoriteleri için tüccarlarla iş birliği yapmak durumunda iken bu tüccarlar da devlet yönetimlerinin kendilerine sağlamış olduğu ekonomik düzlemde iktisadi güçlerini artırmışlardır. Devletlerin bir kısmı ise tüccarların yükselen güçlerinden faydalanmak suretiyle emperyalist siyasal ve ekonomik hayallerini gerçekleştirme şansını elde etmişlerdir.

Açık sömürgeciliğin yadığı son yüzyılda ise söz konusu klasik yapılanma şekil değiştirmiş ve ticari sermayenin yığılarak sanayici sermaye biçimini alarak şirketleşmesi suretiyle şirket sömürgeciliği realize edilmeye başlanmıştır. Veriye sahip sınırlı sayıda tüccar girişimci günümüz dünyasının egemen gücü haline gelmiştir. Bu nedenle de, gelenen bu nokta liberal veya neo-liberal iktisadi düşüncenin sonuna geldiğini düşündürmektedir.

İki temel iddiayı öne sürerek bir tartışma zemini açmayı ve iktisadi düşünce tarihi yazımı için bir öneri getirmeyi amaçlayan bu çalışma iki temel saça ayağı üzerine kurgulanmıştır. Bunlardan ilki, iktisadi düşünce tarihi yazımının artık Ortodoks makro ve Avrupa merkezci bakış açısından kurtularak yeniden biçimlendirilmesi gerektiği; ikincisi ise egemen paradigma olarak takdim edilen iktisadi düşünce tarihi yazımı için Avrupa'daki gelişmeleri mehz almayan ve başka medeniyetlerin ve bu medeniyetlere ait iktisadi düşüncelerin de var olduğunu ileri süren bakış açısının yaygınlık kazanması gerektiğidir.

Bu iki iddiadan hareketle bu çalışmada tüccar ve girişimcilerin muhafazakârlığından yola çıkılarak yeni bir iktisadi düşünce tarihi yazılmasının mümkün olabileceğini ileri sürmek için bir deneme olarak kaleme alınmıştır. Bu yönüyle de aslında bu çalışmanın mikro iktisadi bakış açısından makro iktisadi çerçeveyi bir açıklama denemesi olduğu da söylenebilir. Bir başka deyişle bu çalışma iktisadi faaliyeti geçmişe göre bambaşka algılayan girişimcilerin o günden bugüne değin iktisadi düşünce tarihine katkısını netleştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla, iktisadi düşünce tarihinin gelişiminde 15. yüzyıldan 17. yüzyılın ortalarına kadar olan dönemdeki sermaye sahibi ve girişimci olarak

isimlendirebileceğimiz tüccarların iktisadi düşüncenin gelişimine ve bugüne kadar yansımalarına etkilerini ifade etmesi bakımından, iktisadi düşünce tarihine mikro bir bakış açısı getirmesi yönüyle bu çalışmanın özgün değeri de ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın ikinci önerisi, Ortodoks iktisadi düşünce tarihi Avrupa-merkezci bakış açısıyla değil de Osmanlı İmparatorluğu'nda tecrübe edildiği gibi tüccar ve zanaatkârların lonca şeklindeki örgütlenmeleri ve iş yapma biçimlerinden hareketle, yani farklı bir tüccar-girişimci yaklaşımıyla yazılabilmemesinin olabirliğinin yeni açılımlara yol açabileceğini yine bir öneri mahiyetinde ortaya koyabilmektedir. Söz konusu öneriler iktisadi düşünce tarihindeki baskın karakter ve medeniyetleri yok varsaymayı değil aksine, baskın karakterler dışındaki her türlü birikimin düşünce tarihinin dışında bırakılması eksikliğine eleştirel bir bakış geliştirmeyi hedeflemektedir.

Ortodoks İktisadi Düşüncenin Gelişimi: Ana Hatlar

İktisadi düşünce tarihini dönemlendirme bakımından iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bu yaklaşımlardan ilki iktisadi düşünceyi, 1700'lerin ortalarına kadar, ekonomiye ilişkin geliştirilmiş ancak sistematik olmayan dağınık düşüncelerden oluşan ilk dönem ve 1750'lerden sonra iktisat bilimi ile ortaya çıkan sistemli, bağımsız ve ekollere ayrılmış düşüncelerden oluştuğu ifade edilen ikinci dönem olarak iki bölüme ayırmaktadır (Küçükcalay, 2008: 3). İkinci yaklaşıma göre ise, iktisadi düşünce tarihi, modern dönem öncesi, erken modern dönem ve modern dönem olmak üzere üç dönem şeklinde ele alınmaktadır (Tomanbay, 2020: 30).

Bu iki bakış açısı arasındaki temel farkın, merkantilizm ve fizyokrazi olarak isimlendirilen düşünce ekollerinin birinci yaklaşımda bu ara dönemin tamamen sistematik düşünce dışında tutulmasına karşılık ikinci yaklaşımda iktisadi düşünceye katkılarının değerini vurgulamak amacıyla önemlerine işaret etmesi olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, ara dönem denebilecek merkantilizm ve fizyokrazinin bu dönemlerdeki iktisadi düşünceye katkılarının iktisat düşünürlerinden ziyade iktisadi faaliyetleri gerçekleştirerek güçlü lobiler oluşturan girişimci ya da sermaye sahibi tüccarların kendi uygulamalarından ortaya çıkmış olması, bu dönemler üzerinde ayrıca durulmasını önemli hale getirmektedir.

İktisadi Düşünce Tarihinin Oluşumunda Girişimci-Tüccar Etkisi

Denizyolu ile ticaretin maliyet avantajı yarattığı için neredeyse zorunlu olduğu dönemlerde Doğu'da üretilen malların Avrupa pazarlarına gelmesi ancak

risk alan tüccarlar aracılığı ile gerçekleşmiştir. Bu tüccar girişimci sınıfın üyeleri sadece ekonomik kâr elde etme amacıyla değil, bu kârı elde edebilmek için siyasal konjonktürü manipüle etme bağlamında da öncü roller üstleniyorlardı.

Örneğin 1578 tarihinde Edward Osborne, arkadaşları Richard Straper ve William Harborne ile birlikte Hamburg, Lehistan, Eflak-Boğdan üzerinden İstanbul'a geldiler. Kendilerini Kraliçe Elizabeth'in gönderdiği izlenimi vermeyi başararak, Hoca Sadettin Efendi ve Sokullu Mehmet Paşa'nın İspanyollara karşı İngiltere'nin denge unsuru olacağı düşüncesinden de faydalanarak Harborne, İngiliz Sarayı ile kamuoyunda çok olumlu izlenim bırakan Sultan III. Murat'tan Kraliçe Elizabeth'e yazılmış 15 Mart 1579 tarihli name-i hümayun ile İngiltere'ye dönmüşlerdi. Kraliçe üç İngiliz tüccarına bahsedilen lütfun diğer İngiliz tacirlere de gösterilmesini istemiş ve bunun üzerine de 1580 tarihinde İngiltere'ye ilk kapitülasyonlar verilmiştir. İngiliz tüccarlar tarafından kurulan Türkiye Kumpanyası adlı şirket, İngiltere'nin elçilik masraflarını da üstlenmiş oluyordu. 1593'de Kraliçe Elizabeth, Türkiye Kumpanyası'nın beratını yenileyip Venedik'te bulunan ticaret birliği de katılmak suretiyle Levant Kumpanyası'nın kurulmasına da izin verdi (Wood, 2013: 7-9).

Bu kısa açıklamadan hareketle, söz konusu dönemin iktisadi düşünce tarihinin oluşumunda düşünce sahipleri değil, tüccarlar ve bu tüccarların kurduğu kumpanyalar belirleyici olmuştur denilebilir. Bir başka ifadeyle, aslında bu kumpanyaların kapitalizmin gelişen bir örgütlenme biçimi olduğunu da söylemek mümkündür (Wood, 2013: 9). Aslına bakılırsa kumpanyaların daha eski tarihlerde bu belirleyicilik ilişkileri ile öne çıkmış durumda olduklarını söylemek de yanlış olmaz. Zira Ortaçağ süresince kimi tüccarlar, aileler ve grupların çevresinde öylesine karmaşık ve güçlü yapılar oluşmuştu ki, bunlara kumpanya denilmesi gelenek haline gelmişti. Floransalı aileler yanında, İngiltere, Fransa, İtalya ve Alman ailelerin oluşturduğu önemli bazı kumpanyalar vardı ve bunlar zaman içinde köklü yapısal değişimlere de uğramıştı (le Goff, 2018: 31).

Ortaçağ loncaları dönemin pazarlarında, rekabeti kısıtlayan ve tekel oluşturmayı arzulayan bu dönemin büyük ve güçlü kumpanya ortağı şirketleri veya bir tür kartel niteliğine sahip olmuşlardı. Hükümdarlar ile kentlere vermiş oldukları borçlar, aslında onların risk içeren kazançlarıyla karşılanıyor ve toplanan vergilerin büyük bir kısmı yine bu tüccarlara aktarılmış oluyordu. Buna karşılık, tüccarlar da bir yandan ülkelerin ve kentlerin dünya pazarlarında üretilen ürün ve eşyalar bakımından ihtiyaçlarını karşılarken, bir yandan da denizlerdeki ve dış pazarlardaki her türlü riski hükümetleri adına üstlenmiş oluyordu (le Goff, 2018).

Avrupa'nın sömürgeci hükümetlerinin Doğu'ya açılan ilk temsilcileri de bu kumpanyalar idi. Bu açıdan iktisadi düşünce tarihi bakımından ilk ya da erken dönem olarak kabul edilen merkantilizmin iktisadi düşünce açısından temel parametreleri dönemin tüccarları tarafından üretilmiş oluyordu. Bir diğer ifadeyle, merkantilist dönemin yapı taşları iktisadi düşünürler tarafından değil tüccarlar eliyle şekillenmişti. Böylelikle vergisi ile hükümeti destekleyen tüccar, yüksek gümrük vergileri ile hükümetin koruması altında kendi ithalatını kartel ya da tekelci anlayışla pazara sunabilmiş ve spekülâtif kazançlarla kapitalizmin zeminini hazırlayabilmiştir.

Merkantilizm, kapitalizmin ticari doktrini olarak 15 ve 17. yüzyıllar arasında Avrupa'da uygulama alanı bulmuş ve kendisinden sonraki görüşleri de etkilemiştir (Hamitoğulları, 1986: 52–58). Merkantilizm ile birlikte tarımsal üretim yerine ticaret geçerken, toprak aristokrasisinin yerini tüccarlar almıştır. Feodalitenin çözülmesiyle birlikte ulus devletler ortaya çıkmış, ulus devletler ile tüccarlar arasında aslında çok da gizli denemeyecek bir anlaşma gündeme gelmiştir. Zira merkantilist düşüncenin ilk özelliğine göre tüccarların güvenliği ulus devletler tarafından sağlanıyor, ikinci özelliğine göre ithalatın yasaklanmasıyla ülke içi pazarlarda rekabet ötelenabiliyor, üçüncü özelliğe göre ise ihracatı artırmak suretiyle ülke dışından elde edilen değerli madenler aracılığıyla hem kendileri hem de ülkeleri zenginleşiyordu (Haney, 1949: 122–125). Üstelik bu düşüncenin ilk yazarlarının genellikle ticaret adamları olması (Ersoy, 2008: 165–238), iktisadi düşünce tarihindeki ana düşünsel aşamalardan birisi olan merkantilist düşüncenin oluşmasında tüccarların etkinliğine vurgu yapan başka bir örnektir. Dolayısıyla, merkantilist düşüncenin büyük bir oranda tüccarların iktisadi faaliyet ve eylemleri ile şekillenmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Merkantilist düşünceye karşı geliştirilen ilk düşünceler genellikle Fransa merkezli olarak kurgulanmasına rağmen liberal ideolojinin ortaya çıktığı İngiltere'deki merkantilizmin İspanya, Hollanda, İtalya ve Fransa'daki merkantilist düşüncelerden farklı özellikler taşımaktaydı ve bu özellikler İngiltere bağlamında tüccarların ve girişimcilerin daha da güçlenerek sanayi devriminin oluşmasında etkin roller üstlendiklerinin temeli olarak değerlendirilmelidir. Bu özellikler, ilk kez hukuki statü verilerek İngiliz tüccarların ortak edildiği bir uygulama ile monopol, yani tek el şirketlerin oluşturulması, mamullerin ithalatının yasaklanması ve deniz ticari taşımacılığının İngiliz gemileri tarafından ve harp gemileri korumasında yapılmasıydı. İşte bu üç temel farklılık merkantilist dönemde gereken sermaye birikimini ve hammadde teminini sağlamış olmakla İngiliz burjuvazisinin güçlenmesine

yol açarak sanayi devriminin ve liberalizmin de İngiltere’de başlayıp gelişmesinin önünü açmıştır (Dayı, 2020: 51–52). Muhtemelen bu sebeptir ki, liberal ekonomik düşünceye zemin hazırlayan fikir ve düşünceler Fransa’da ağırlıklı olarak karşılık bulmakla birlikte, İngiliz sanayisi ile tüccarlarının elde etmiş oldukları üstünlük sayesinde İngiltere merkezli gerçekleşmiştir.

Girişimci ya da tüccar bakış açısının sermayesini büyütme eğilimi oldukça makul ve meşru bir yaklaşım olduğunda şüphe yoktur. Makul olmayan durum, merkantilist dönemde az sayıda karteli oluşturan sermaye sahibi tüccarın rekabete engel olarak aslında olması gerekenden çok daha yüksek kazançlar elde etmesiydi. Galbraith’in bu ilişkiyi ifade ederken söylemiş olduğu, ulusal devletin doğuşuyla birlikte, devlet otoritesiyle tüccarın çıkarı arasındaki işbirliği, üstü kapalı olsa bile arttı. Devlet mi tüccarları yüksek otoritesinin hizmetine soktu yoksa devlet ticari gücün gerekli bir aracı mıydı sorusu (Galbraith, 2004: 42–43), aslında merkantilist dönemin iktisadi düşüncesinin zemininin çok da güçlü olmadığını ifade eder. Tüccar-bankerler bu durumu, katlandıkları ya da üstlenmiş oldukları risklerle açıklama şeklinde tercih ederken, bir yandan da devletler vergi gelirleri sayesinde tüccarların yüksek kazançlarını koruma altına almaktan kaçınıyorlardı.

Sanayi kapitalizminin gelişmesi bakımından dönemin tüccarları eliyle sömürgeci özelliği olan devletlerin zamanla sömürge ülke ve kaynaklara erişiminin zeminin de aslında bu dönemde atıldığı söylenebilir. Biraz da kışkırtıcı bir ifadeyle, tüccarlar eliyle yazımına başlanan iktisadi düşüncenin tarihinin güçlenen devletler eliyle ve iktisadi düşünce üzerinde yoğunlaşan iktisatçılar marifetiyle sürdürüldüğünü söylemek yanlış olmaz. İlk dönemlerde tüccarların becerileriyle gelişen iktisadi eylemlerin ilerlemesi sayesinde iktisadın da ayrı bir bilimsel disiplin olarak gelişmesine bağlı olarak biriken iktisadi eylem ve uygulamalar ile bunların sonuçlarının analizi ile daha zengin bir iktisadi düşünce tarihi yazımına dönüştüğü söylenebilir.

Orta Çağ tüccarının bankerlik yapma özelliği dikkate alındığında, yaptıkları işlerin büyüklüğü ve etkilediği alanlar, işlerinde döndürdükleri paranın miktarı ve özellikle de kullandıkları ticari ve finansal yöntemlere bakıldığında birer kapitalist olarak tanımlanmaları da mümkündür (le Goff, 2018: 50). Bu tanımlama ise onların iktisadi gelişmelerdeki belirleyicilik rolünü ve iktisadi düşünce tarihinin yazılımında etkin olduklarını ortaya koyar niteliktedir. Ancak ilerleyen tarihlerde daha önceden ulusal devletlerin yönetici eliti ile işbirliği yaparak Orta Çağ’ın lord ve krallarının düzensiz uygulamalarına karşı bir düzenleme talebi ile ortaya çıkan tüccarlar, gelişen ekonomik faaliyetlerine bu düzenlemeler ket vurmaya başlayınca bu kez de özgürlük

yanlısı olarak, doğal düzeni, liberalizmi ve özgürlüğü savunan düşünceler yanında saf tutmaya başlayacaklardı. Bu düşünceler ilk nüvelerini 1750’li yıllarda Fransa’da gelişen fizyokratik iktisadi düşüncede buldular. Bu düşünceler liberalizm kavramını çalışmalarında zikretmeseler de ekonominin yönetiminde doğal düzene müdahale edilmemesi gerektiğini ve gerçek zenginliği yaratan şeyin doğa olduğunu vurgulayarak liberal düşüncelerin geliştirilmesine öncülük etmişlerdi (Higgs, 2001).

Tüccar-banker ailelerin devletlere sağladığı desteklere karşılık kendilerinin sermaye yapılarının hak edilenden çok daha fazla büyümesiyle birlikte, pazara girmek isteyen diğer girişimcilerin de artık görmezden gelinemeyeceğinin anlaşılması ve belki de toplumlarda oluşan eşitsizliklere karşı tepkilerin artmasıyla birlikte pazarların rekabete açılması kaçınılmaz olmuştur. Bir diğer deyişle, İngiltere’de başlayıp kıta Avrupa’sına yayılan sanayi devrimi ile birlikte artan mal üretimlerinin satışının sağlanmasına yönelik merkantilizm ile oluşturulan yüksek gümrükler ve ithalat yasakları gibi kısıtlayıcı engellerin kaldırılması gereğine vurgu yapan merkantilist karşıtı söylemler, Fransız aydınlanmacı bir grup yazar ve düşünür tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla tüccar-banker olan girişimciler tarafından oluşturulan ve gelişen merkantilist düşüncenin piyasa yapısına karşı tüccar olmayan aydınlanmacı düşünür ve yazarların doğal kaynaklar ve toprağın işlenmesiyle doğal yasalara müdahale edilmediği sürece ekonomik artığın elde edilebileceğini savunan görüşleri ile şekillenen fizyokrasinin aslında klasik iktisadi düşüncenin de kaynağı olduğu söylenebilir (Tomanbay, 2020: 41–44).

Bu yazının konu edindiği husus bakımından ise bu durumu şu şekilde ifade etmek mümkün görünmektedir. İktisadi düşünce tarihi tüccar-banker olan girişimcilerin uygulamalarıyla 15. yüzyıldan itibaren güçlü bir şekilde yazılmış ve uygulanmışken, artan eşitsizlikler sonucunda ve muhtemelen aydınlanma hareketinin de etkisiyle birlikte düşünür ve yazarlar tarafından ifade edilen görüşlerle şekillenmeye devam etmiştir. Galbraith’e göre merkantilist dönemin devlet adamlarının ortaya koyduğu görüşlerin sanki onlarla konuşan dönemin tüccarlarına ait oldukları sezilebiliyordu (Galbraith, 2004: 48). Bu tespit bile başlı başına dönemin iktisadi düşüncesinin nasıl oluştuğunun önemli bir vurgusu olarak alınabilir.

Merkantilist dönemin iktisadi düşüncesinin oluşumunda dönemin tüccar-bankerlerinin eylemleriyle olduğuna ilişkin diğer destekleyici argümanların döneme ilişkin romanlar olduğu açıktır. Özel’e göre, bu tüccar-banker tipi girişimci ya da burjuva aileler başlangıçta bireysellik dışı eylemlere soyunurken, zenginlikte kemale erdikçe son derece muhafazakârlaşmaktadırlar

(Özel, 2019). Werner Sombart, döneme ilişkin değerlendirmelerinin İngiliz girişimcilere ait kısmında, müşteriye bildiğini okuyan ya da mal satmak istemeyen, ödeme almadan mal göndermeyen ve banka işlemlerinde oldukça katı yaklaşım sergilerken lüks hayata alışan, çalışma şevkinde azalma olan girişimciden bahseder (Sombart, 2017: 171–174).

Bu noktada aslında Sombart'ın da merkantilist dönemdeki girişimcinin muhafazakârlaşan eğilimlerinden söz ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim merkantilistler de rekabetten hoşlanmadıkları için tekelci denetime sarılmış, devlette etkin oldukları için devlet müdahalelerini savunarak ve altın ve gümüş gibi kıymetli madene sahip olmayı daha faydalı gördükleri için alınan maldan daha fazlasının satılmasını uygun bulmuşlardı. (Galbraith, 2004: 45). Bu dönem aslında tüccarlara ait iktisadi eylem biçimi ve davranış kalıplarının bir bakıma merkantilizme ait iktisadi düşünce olarak yansıtılması ve yazılması olarak da değerlendirilebilir. Yine bu dönemin tüccarlarının iktisadi eylemlerinde oldukça muhafazakâr davrandıkları, yani mevcudu koruma ve alışkanlıklarından vazgeçmeme eğilimlerin baskın karakterleri olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bu değerlendirmeler kapsamında iktisadi düşünce tarihinin Avrupa-merkezci yazımında merkantilist dönemin tüccar-bankerlerinin iktisadi davranış normları ile bunları oldukça muhafazakâr bir şekilde uzun yıllar sürdürme eğilimlerinin belirleyici olduğunu ifade edebiliriz. Başka bir deyişle, iktisadi düşünce tarihi makro çözümlmeyi değil mikro iktisadi davranışların bir genellemesini ifade etmektedir.

İktisadi Düşünce Tarihine Avrupa-Merkezcilikten Farklı Bakabilmek

Orta Çağ Avrupası'nda yönetim elitine yakın olan toprak sahibi senyörlerin hem zenginliği ve hem de bunları koruma gücü varken köylü sınıfı fakirdi. Buna rağmen, herhangi bir değirmen veya demirhane inşa ettiklerinde ya da bir fuar veya pazar kurduklarında, bunları kullanan köylülerden vergi, işgaliye gibi ödentiler talep ederek köylüleri bunları ödemek zorunda bırakıyorlardı (le Goff, 2019: 252–253). Bu ve benzeri uygulamalar, Orta Çağ Avrupası toprak sahibi girişimcisinin iktisadi hayatı baskıladığının göstergesidir.

Bu uygulamaları Orta Çağ öncesi dönemlere kadar geri götürebilmek de mümkündür. İktisadi düşünce tarihi yazımında böylesi bir yaklaşımı tercih eden Avrupa-merkezci tarih yazımı, Sabri Orman'ın ifadesiyle Batı merkezli tarih yazıcılarının ve sosyal bilimcilerin İslam'ın entelektüel tarihinden haberdar olmadıklarının açık bir göstergesidir. Bu bakış açısına

göre Schumpeter tarafından büyük boşluk diye nitelenen dönem, tam olarak iktisadi düşüncüyü de bünyesinde barındıran İslam düşünce tarihinin en muhteşem dönemine tekabül etmektedir (Orman, 2001: 248). Dolayısıyla, merkantilizm öncesinde de aslında İslam ve Osmanlı iktisadi düşüncesinin yok sayılması, iktisadi hayata ve tüccar-zanaatkârların eylem ve davranışlarına ve nihayet pazarın oluşumu ve dinamiklerine ilişkin ciddi birikimin yok sayılmasıyla yazılmış bir iktisadi düşünce tarihi dayatması ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğini öncelikle kabullenmek gerekir.

Tam da bu noktada, İslam'ın en başlarından itibaren Müslümanlar için ticaret yapmanın övgüye değer bir faaliyet olduğunun farkında olan ve onları geçebilmek ve hatta mağlup edebilmek için ticareti kendi tekellerine almanın yollarını arayan Haçlı seferlerinin mağlubu olan Avrupalı aktivistlerin çabalarına bakılmasında fayda vardır. Müslümanların gücünün önemli kaynağının ticaretleri olduğu fark edilince, İslahi'ye göre bu aktivistlerin skolastik düşünürlerin de desteğiyle merkantilist iktisadi düşüncüyü besleyen tüccar tipine ortam oluşmuştur (İslahi, 2017: 117).

İslam'ın ilk yıllarındaki pazarın yapılanması, piyasadaki rekabeti korumaya yönelik uygulamalar ve muhteşim müessesesi gibi kurumsal düzenlemeler ile iktisadi eylemleri bile başlı başına iktisadi düşüncedeki dönemin zenginliklerini yansıtır. Piyasanın oluşumu ve işleyişinde tüccar-devlet ilişkileri de belli bir dengede sürdürülebilmıştır (Kallek, 2018). 16. yüzyıla kadarki Osmanlı tecrübesi de bu bakış açısına sahip tüccar-devlet ilişkisi ve piyasa dinamikleri içindeki iktisadi düşünceye kaynaklık etmiştir.

Bu bağlamda, Merkantilizm ve Fizyokrasi dönemlerinde Osmanlı'daki girişimci olarak isimlendirebileceğimiz zanaatkârlar ve onların ticaret yapma biçimlerine kısaca bakmakta fayda vardır. İktisadi düşünce tarihinin her ne kadar Batı merkezli ve hatta Avrupa merkezli okuma biçimine çok uygun olmasa da çalışmanın konusu bakımından o döneme ilişkin başka bir girişimci tipinin olup olmadığının görülmesi ve bunun iktisadi düşüncenin oluşumuna etkisinin daha geniş perspektiften değerlendirilebilmesi bakımından bu hususun önemli olduğu düşünülmektedir.

16 ve 17. yüzyıllarda Osmanlı zanaat üretiminin örgütlenmesinde tüccarların başat rolü olmakla birlikte bu tüccarların, asker ve yönetici sınıfı gözünde çok da olumlu bir algıları yoktu. Osmanlı başkenti başta olmak üzere kentlerin ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olma çabasında olan tüccar-zanaatkârın Avrupalı tüccarlara mahkûm olmamak gibi bir kaygıları olmakla beraber, uzak mesafeli ticaret yapan yabancı tüccarlar daha az vergi verebilecekleri yolları

zorluyordu. Liman kentleri başta olmak üzere özellikle 17. yüzyıldan itibaren yabancı kumaş ve diğer ürünlere artan talep de Avrupalı tüccarlar karşısında yerli tüccarın zayıf düşmesine yol açıyordu (Faroqhi, 2003: 15–26).

Böylece aslında 1600 yılında Yahudilerden bankerlik ve tüccarlık konusunda üstünlüğü ele geçiren Osmanlı tüccarları, bilahare 17. yüzyılda daralan ticaret imkânlarıyla beraber siyasal güce erişmekte zorlanıyorlardı. Çünkü güçlü iltizamlar yönetici seçkin gruptakilere verilmeye başlanmıştı (Faroqhi, 2003: 16). İltizam müessesesi aslında, tüccarın Osmanlı'da askeri-siyasal güce ulaşma isteğinin bir sonucu olarak oluşturulan kurumsal bir düzenlemeyi ifade eder. Sefer dönemleri dışında tüccarların yönetici elite rekabet etme arzusundan kaynaklanan bu uygulama zamanla askerlerin de kazanç elde etme girişimlerini engelleyememiştir. Tam da bu dönemlerden itibaren güçlü iltizamların yönetici elite yakın kişilere verilmiş olması bunun bir göstergesidir. Bu çalışmanın konusu ile birlikte düşünüldüğünde, rekabete karşı korunaklı olma isteğinin yine gerçek anlamda ticaret ve zanaatıyla uğraşan tüccarlardan değil de tüccarlığı devlet koruması altında yapmak isteği ağır basan zenginleşme isteği sahibi olanlar tarafından sahiplenilmiş olmasıdır.

Üretici ve tüccar daha çok satıp kazancını artırmakla uğraşırken, tüketici ise bolluk ve ucuzluk bekler. İşte iâşe ilkesi de tüketici açısından olaya yaklaşmayı ifade eder. Mehmet Genç'e göre Osmanlı iktisat politikasının en önemli üç ilkesinden birincisi iâşe, yani provizyonizm ilkesidir. Osmanlı Devleti, ekonomide mal arzını bollaştırmak, kalitesini yükseltmek ve fiyatını düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemişti (Genç, 2000: 45–48). Farklı yerleşim yerleri için pazardaki arz-talep dengesini bu ilke çerçevesinde sağlayabilmek adına esnafı loncalar halinde örgütlenmişti. Bu loncalara kayıt olan esnaf, o bölgenin arz-talep dengesini sağlamak üzere düzenlemeye tabi tutulur, artan üretim ise ordunun ve sarayın ihtiyaçları için İstanbul'a sevk edilmek üzere tüccara teslim edilirdi (Genç, 2000: 47).

Aynı dönemlerdeki Avrupalı tüccarlar kadar olmasa da ihracat yoluyla kazanç elde etmek isteyen Osmanlı tüccar ve esnafının var olduğu bilinmekle birlikte, Osmanlı bürokrasinin merkantilizmi benimsememiş olmaları sebebiyle ihracatı geliştirmekle hiç uğraşmadıkları da kesindi (Faroqhi, 2017: 56–57). Bunun nedeni ise son derece açıktı. Bir zirai ekonomide üretim fazlasından değil ama dönemin objektif koşullarından kaynaklanan bir üretim azlığı eğiliminin olduğu ve balıksırtı bir dengede varla yok arasında hayatiyet bulan ekonomik yapının sürdürülebilme zorluğu Osmanlı yönetici elitini,

önce kendi reayasının ihtiyaçlarını gidermek, yani ihracatın, üretim fazlasının söz konusu olmadığı durumlarda yasak olması politikasını izlemeye itmişti.

Perakende ticaret hakkına sahip olan Osmanlı esnaf ve tüccarı, Osmanlı iktisadi düşüncesi içinde toplum faydasını kendi çıkarından üstün tutan, kanaatkâr fakat müteşebbis insan tipi şeklinde idealize edilmiştir (Tabakoğlu, 2005: 270–274). Bir yandan provizyonizm ilkesinin Osmanlı iktisat politikasının temel ilkelerinden biri olması, diğer taraftan merkantilizme ve homo-ekonomicusa olan soğuk bakışla birlikte, Osmanlı esnaf ve tüccarlarının çağdaşları olan Avrupalı tüccarlar gibi büyüme ve dış pazarlara açılmaları mümkün olamamıştı denebilir.

17. yüzyıl sonlarından itibaren ise, her ne kadar gelenek ve örf-adetlere bağlılıkları güçlü olan loncalara, kısmen daha fazla dış pazarlara açılma isteği, kısmen gelen dış göçlerle birlikte İstanbul’da artan farklı tür ve çeşitteki mal talepleri ve kısmen Avrupa’dan ithal edilen mallara artan taleple birlikte İstanbul lonca sisteminin çehresi ve unsurları değişirken, loncalar değişen koşullara ayak uydurmak zorunda kalıyor ve hatta mevcut loncalar yanında yeni loncalar da ortaya çıkıyordu (Yi, 2018). Bu gelişmelere rağmen lonca sistemi uzun süre iktisadi hayatta denge unsuru olmaya devam etti.

Merkantilist düşünce ve uygulamaların gelişmesinde etkin olan Avrupalı tüccar ve bankerlerin Osmanlı üzerinde etkili olamamasında, Osmanlı bürokrasinin güçlü olduğu dönemlerdeki dirayeti yanında kendi geleneksel iktisadi düzeni sürdürmedeki yeteneği de etkili olmuştur. Bir diğer ifadeyle, iktisadi düzeni bu anlamda bozabilecek farklı toplumsal kesimlerin güçlenmesini engelleyebilmesi sayesinde merkantilizmin Osmanlı iktisadi düşüncesine yansması uzun süre mümkün olamamıştır. Ancak 15. yüzyıldan ve belki de daha öncesinden başlayıp kurumsal ve teknolojik dönüşümlerle adım adım gelişen bir iktisadi gücün Doğu Akdeniz bölgesinde ağırlığını duyurmasından sonra, Osmanlı Devleti tüm çabalarına rağmen geleneksel iktisadi düzeninin çözülmesine karşı koyamamıştır (Pamuk, 2016: 30). Merkantilizmden sanayi kapitalizmi ve sonrasında da finans kapitalizmine evrilen süreçte uzun süre dayanabilen Osmanlı tüccar ve esnafının da iktisadi düşünce bakımından kapitalist düşünceye yenik düştüğü söylenebilir. Tabakoğlu’na göre ise Batılılaşma hayalinin geliştiği Tanzimat kırılma noktasıdır ve Batılılaşma aslında kapitalistleşme özlemidir (Tabakoğlu, 2005: 264).

Merkantilizmin Osmanlı iktisadi sisteminde uzun süre hâkim olamamasına ilişkin bu değerlendirmeler bağlamında, Lonca sistemi içinde ve iase ilkesi doğrultusunda, çağdaşlarından oldukça farklı bir Osmanlı tüccar ve esnafından

söz edilmesi açıkça mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda iktisadi düşünce tarihinin Avrupa-merkezci bakış dışında daha geniş perspektifle yazılması söz konusu olsaydı, 15 ila 18. yüzyıllar arasındaki Osmanlı coğrafyasındaki tüccar ve zanaatkâr örneklerinden hareketle merkantilist bir iktisadi düşünce yerine, piyasa dengesini sağlamaya katkı sağlayan bir iktisadi düşünceden rahatlıkla söz edilebilirdi. Böylesi bir yaklaşım ise aslında, Adam Smith'ten çok daha önce hem İslam ve hem de Osmanlı esnaf ve tüccarının iktisadi eylemlerinin serbest piyasa olarak isimlendirilen mantığına çok daha uygun olarak fiilen uygulandığını iktisadi düşünce tarihinde göstermiş olacaktır.

Sömürgeci Devletler Yerine Şirketlerin Hâkimiyeti

İhracat yoluyla Avrupa'nın pek çok pazarında hâkim güç haline gelen, büyüyen sermayesi ile mensubu olduğu devlet yönetimini daha sonra sömürge haline getireceği ülkelere mal satıp, kendi ülkesindeki üretimini de ithal ürünlere yüksek gümrük vergileri ve devlet korumacılığı ile gücüne güç katan Avrupalı tüccarların önce sanayi kapitalizmine sonra da finans kapitalizmine geçişinin sağlanması ise, fizyokratların açtığı yol ile gerçekleşmiştir.

Fizyokrasi ile sanayi kapitalizminin önü açılmış ve zaten sermaye olarak büyüyen tüccarların daha liberal politikalarla birlikte devlet yönetimlerinden bağımsız hareket kabiliyetleri de 18. yüzyılın sonuna doğru fazlasıyla artmıştır. Bu süreç içerisinde İngiltere başta olmak üzere, Fransa, İtalya, Hollanda ve Almanya gibi Avrupa ülkeleri açık sömürgecilik çabalarını sürdürmüştür. Yine Avrupa'dan yeni kıtaya yani Amerika'ya gidenler de oranın yerlilerini yok ederek açık bir sömürgecilikle yeni bir kıtada finans kapitalizminin farklı bir merkezini inşa etmeyi başarmıştır (Ferro, 2002).

Fizyokrasi ile birlikte şekillenen serbest piyasacı yaklaşımlar, liberal ekonomileri beslerken, açık sömürgeci pozisyonunda olan devletlere kamuoyu bakışını da olumsuz etkilemiştir. Bu noktada devletlerin açık sömürgeci olmak yerine şirketler eliyle sömürgeci olmanın daha mantıklı olacağı düşüncesinin hâkim görüş haline gelmiş olması mümkündür. İnsan hakları konusundaki gelişmeler ve çevrenin korunmasına yönelik sivil hareketlerin de etkisiyle açık sömürgeci pozisyonundaki devletler geri çekilirken menşeleri o ülkeler olan şirketlerin sömürge ülkelerde üretim ve ticareti tekel ve kartel pozisyonlarıyla baskılamaya devam ettiği görülmüştür.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin sömürüsü böylece devletler eliyle değil kartel ve tekel konumunu sürdüren şirketler eliyle olmaya devam etmiştir. Bu şekilde insan sağlığını ve çevreyi tehdit eden her türlü üretim üçüncü dünya olarak isimlendirilen sömürülen ülkelere kaydırılırken,

şirketler eliyle oraların sömürülmesi ihmal edilmemiştir. Gelişmiş zengin ülkeler ise finans kapitalizminin merkezleri olarak yeniden kurgulanmış ve 16 ile 17. yüzyılın tüccar-bankerleri, 20. yüzyılın ortalarından itibaren yerini finans piyasalarına hâkim sınırlı sayıdaki girişimciye bırakmıştır.

Levant kumpanyaları şeklinde tekel ya da kartel oluşumuyla doğrudan tüccar-bankerlerin ortak olduğu ve işlettiği şirketlerden 17. yüzyılın ortalarından itibaren sahip ve işletmecilerinin aynı olduğu işletmelerden sahip ve hissedarlarının farklı yönetici ve işletmecilerinin farklı kişiler olduğu şirket yapılanmasıyla geçişle birlikte farklı kesimlerden farklı eleştiriler de gelmeye başlamıştı.

İngiltere’de 17. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu tür şirket oluşumlarının uzun süre yasaklı oldukları bilinmekle birlikte, Adam Smith Milletlerin Zenginliği isimli çalışmasında, diğer insanların parasının vekil harçlığını yapmak için işletmecilere güvenilemeyeceği zira işletmeler şirket olarak organize edildiğinde kaçınılmaz şekilde ihmalkârlık ve müsrifliğin ortaya çıkacağı yönünde uyarıda bulunmaktaydı (Smith, 2016: 827–828).

Bu uyarıdan günümüze çok sayıda şirket skandallarının yaşanmış olmasına rağmen, özellikle Amerika’daki sermaye sahibi tüccarların şirketleşme yönündeki hızlı adımlarıyla bugün çok sayıda tüccarın serbest rekabet ettiği piyasalar yerine sahiplerini çok sayıda hissedarın oluşturduğu birkaç devasa şirketin egemen olduğu bir ekonomi ile karşı karşıyayız. Bu şirket yapılanması sermaye sahibi tüccar-bankerlere sınırlı sorumluluk imtiyazı sağlıyor ve böylece sermayelerini riske atmamış oluyorlardı (Bakan, 2007: 16–27). Bir diğer ifadeyle fizyokrazi ile önu açılan liberal ekonomik düşünce kapitalizm ile bir merhale daha kat ediyordu.

Güçlü tüccar-sanayici ve kartelleşen şirketlere karşı, Smith’in 1776 yılında yayınladığı Ulusların Zenginliği kitabındaki görüşlerin de etkisiyle iktisadi düşüncede Klasik Okulun ortaya çıktığı ve bu ekolün 1850 yılından sonra ise yerini neo-klasik iktisatçılara bıraktığı bilinmektedir. Klasik Okulun ortaya çıktığı dönem Avrupa’da feodal toplumun yıkılıp Sanayi Devrimi’yle birlikte kapitalizme geçildiği ve toplumsal büyük değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Bu değişim ortamında cevabı aranan en önemli soru ise bireylerin kazançlarının nasıl bir düzenleme ile güvence altına alınacağı sorusu olup, Klasik Okulun bu soruya cevaben oluşturduğu en temel argümanı serbest piyasanın yani devlet tarafından müdahale edilmeyen piyasanın kendi kendisini verimli bir şekilde düzenleyebileceği ve böylelikle bireysel kazançların güvence altında olacağı teziydi (Tomanbay, 2020: 50–51).

Şirketleşme ve Yeni Kartel Tüccarlar

Reform, Rönesans ve Aydınlanma süreçlerin de etkisi ile pratikteki gelişmelere bir tür düşünsel meşruiyet temin etmek üzere geliştirilmiş bulunan klasik iktisadi düşüncenin ileri sürdüğü liberal özgürlükçü anlayış ile bir yandan şirketleşme gelişirken diğer yandan kartellerin önü açılmıştır. Bu durumda aslında piyasaların daha fazla rekabete açılacağı beklentisinin karşılanabilmesinin kendi halinde mümkün olmayacağı anlaşıldığından anti-teknel düzenlemelerine ihtiyaç duyulmuştur.

Bu açıdan bakıldığında, aslında yine piyasaya hâkim olan tüccar girişimci sermayesi ile güçlü kartel ve tekellerin kendi gücüyle piyasada var olmak isteyen girişimciye neredeyse hayat hakkı tanımamasına yol açan bu gelişmeyi üreten olgunun, geçmiş dönemde rekabete kapalı ortamdaki daha fazla kazanma alışkanlığını henüz üzerinden atamayan tüccar-girişimci tipinin kartelleşen şirketlerinin hisselerini artırma kaygısı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, güçlü sermaye sahibi sınırlı sayıdaki tüccar girişimcinin piyasaları baskılama alışkanlıklarını liberalleşen ekonomilerde de sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Yani iktisadi düşünce tarihindeki değişimler ve ortaya çıkan kırılmalıklarda da aslında tüccar girişimcilerin rolü hala çok önemlidir.

Avrupa ülkeleri arasında emperyal güç olma özelliği daha ön planda olan İngiltere ve Hollanda şirketlerinin tarihine ilişkin incelemelere bakıldığında; her iki ülkenin de sömürgeci güçlerin elden çıkarılmasını birlikte yaşamış oldukları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermaye birikimlerinin yoğunlaştığı ve büyük firmaların egemenliğindeki ekonomiler haline gelmekle beraber aile işletmelerinin önemini koruduğu ifade edilmektedir. Her iki ekonomide de hizmet sektörlerinin önemli hale geldiği, iki ülkenin şirket kültürlerinde merkantilist geleneğin ağır bastığı ve yine Shell ve Unilever gibi en büyük çok uluslu şirketlerinden ikisinin ortak mülkiyetine sahip oldukları da belirtilmektedir. Bu benzerliklere karşılık Hollanda'da şirket yönetimlerinde teknik becerisi yüksek mühendisler tercih edilirken İngiliz şirketlerinde ise hala "centilmen amatörler" tercih edilmiştir. Yönetim kültürüne ilişkin bu farklılığın ise Hollandalı şirketlerin verimliliklerinin daha yüksek olmasıyla sonuçlandığı da aynı değerlendirilmede ifade edilmektedir (Jones ve Sluyterman, 2007). Verimlilikleri değişmekle birlikte emperyal güce sahip şirketlerin geçmişte emperyal güç olan ülke menşeli olduğu gerçeği çok fazla değişmemiştir.

Bugün de küresel şirket sahipliği ve uluslararası yatırım fonları bakımından zengin bu iki Avrupa ülkesi vatandaşı tüccarların belli ağırlığı devam etmiş olsa da, özellikle İngiliz tüccarların sanayi kapitalizmi sonrasındaki

yavaşlıklarına karşılık, Amerika’da hızla büyüyen finans kapitalizminin kurucu banker-tüccarlarının neo-liberal iktisadi düşüncenin oluşum ve gelişimindeki rollerinin ağırlığı fazlasıyla artmıştır.

Avrupa ülkelerindeki tüccar ve girişimcilerin biçimlendirdiği Amerika Birleşik Devletleri bugünün dijitalleşen ekonomi dünyasında da Avrupa ülkelerindeki rakiplerini epey geride bırakan dijital işletme performanslarının iktisadi hayatı şekillendirdiği açıkça görülmektedir. Bu şekillendirmenin bugüne ilişkin iktisadi düşünce tarihi yazılırken ileride çok daha net görülebileceği ve ayrıntılı analizlerinin yapılabileceği düşüncesindeyiz.

20. yüzyıl ortalarına kadar ekonomik krizler ve savaşlar gibi dönüştürücü etkileri yüksek olan gelişmeler sonucunda ortaya çıkan eşitsizliklerin fark edilmesiyle birlikte devlet yönetimleri eliyle gerçekleşen açık sömürgeciliğin zayıfladığı, ancak sömürgecilik heveslerinin ortadan kalkmadığı için bu ilişkilerin bu kez sömürgeci ülkelere ait şirketlere devredilen bazı imtiyazlarla birlikte şirketler eliyle sürdürülmeye çalışıldığı bilinmektedir. Yaklaşık olarak 1950-80’li yılları kapsayan bu dönemin bir diğer özelliği ise, dışa açık ve kapalı (planlamacı) ekonomilerdeki şirketler arasındaki satış, kârlılık ve büyüme bakımından farkların açılması olmuş ve pek çok pazarda hâkimiyeti sağlayan şirketler, devletlerin emperyal özelliklerine sahip olma yeteneği ile rakiplerin pazarlara girişini de uzun süre engelleyebilmiştir.

Dijital Karteller ve Yeni Girişimci

1980 ve sonrasında küreselleşmenin belirgin hale gelmesi, neo-liberal dalga ve büyük veriye dayalı dijital ekonomi sayesinde şirketlerin (girişimcilerin) ekonomideki rolleri baskın hale gelmiştir. Bu dönemin aynı zamanda özelleştirme veya serbestleştirme politikalarının baskın karakter kazandığı dönem olduğu da bilinmektedir. Bu dönem aslında iktisadi düşünce tarihi bakımından da piyasacı bakış açısı ile kamu müdahaleciliği tercihleri arasındaki farklı görüşlerin yoğun tartışmalarına tanıklık edildiği bir dönemdir. Kamu ve özel sektörün sınırlarının belirlenmesine ilişkin bu dönemde yapılan tartışmaların, çok fazla anlamlı sonuç üretmediği de ifade edilmektedir (Kipping, 2007).

Diğer bir ifadeyle, serbestleşme ve özelleştirme ile kamu müdahalesi tartışmalarının yoğunlaştığı bu döneme ilişkin iktisadi düşünce tarihi yazılırken de döneme damgasını vuran tüccar-girişimci ve sermaye sahiplerinin yaklaşımlarının göz ardı edilemeyeceği söylenebilir. Bu süreç içerisinde zaman zaman yaşandığı gibi bugünlerde de gerek ABD’nde ve gerekse güçlü ekonomiye sahip Avrupa ülkesinde içe kapanmacı ekonomi-politik söylemin varlığı açıkça gözlenmektedir. Galbraith bu durumu yaşanan ve

yetersiz özel girişimin diğer ve son çare arayışı, yönetimin açık müdahalesini talep etmekte” şeklinde ifade eder ve Reagan yönetiminin 1980’li yılların sonuna doğru bu tür şirket çağrılarını kulak verip serbest piyasa retoriğini bir kenara koymaktan çekinmediğini yazar (Galbraith, 2004: 269). Dolayısıyla hemen her dönemde tüccar-girişimci-sermaye sahibi gibi farklı isimlerde anılanların etkisinde bir iktisadi düşüncenin geliştiğinden söz edilebilir. 1980 ve sonrası dönemde Türkiye ekonomisine dışa açık, ihracatı teşvik eden ve liberal ekonomi politikalarıyla yön veren Özal’ın da serbestleşme ve özelleştirme politikalarını yoğun bir şekilde uygulandığı bilinmektedir. Bu ekonomi-politik tercih ile Türk girişimcisinin profilinde de olumlu ve olumsuz anlamda sonuçlar üreten gelişmeler olduğu bilinmektedir. Ticaret ahlakı olgusuyla birlikte değerlendirildiğinde bu dönem ve sonrasında girişimci-tüccar profilimizi farklı açılardan etkilediği de söylenebilir.

Ekonomi politikaları ve iktisadi düşünceye etkileri bakımından İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ile kapalı ekonomilerin içe kapalı politikalardan uzaklaşmasına yol açan postmodern eğilimlerin ağırlığının daha belirgin hale geldiği 1980’li yıllar ve 21. yüzyılın başlarından itibaren dijital ekonomilere evrilen sürecin girişimci-şirket ve sermaye sahibi tüccar tipleri de oldukça farklıdır. Bugün dünyanın en zengin girişimcilerine bakıldığında sermayesi dijital beceriden ibaret olup, veriyi etkili kullanan kişiler olduğu görülmektedir. Sadece gelişmiş ekonomilerde değil gelişmekte olan ekonomilerde de bu tip yeni girişimcileri görmekteyiz. Elbette bu gelişme, güçlü sermayesi olan tüccarları ortadan kaldırmamış, ancak bu süreç entelektüel sermayenin fiziki sermaye yatırımlarına üstün gelebileceği gerçeğini açıkça ortaya koymuştur. Bu döneme ait önemli özelliklerden bir diğeri ise iktisadi eşitsizliklerin çok daha can yakıcı bir şekilde yaşanıyor ve konuşuluyor olmasıdır.

Küreselleşen ekonomilerin eşitsizliklere negatif etkisi yanında bugün dijital kartel ve dijital tekel olarak isimlendirilen sınırlı sayıdaki şirketin en büyük sermaye olarak ellerinde olan büyük veri (big data) sayesinde çok daha az istihdamla çok daha fazla ciro ve kâra ulaştıkları bilinmektedir. Dijital ekonomi dünyasında değişen iş niteliklerine uyum sağlayacak şekilde bilgi ve becerilerini geliştiremeyen çok sayıda insanın işsiz kalması ve dolayısıyla eşitsizliklerin daha da arttığı gözlenmektedir. Bu döneme ait iktisadi düşünce tarihinin dijital kartel ve dijital tekel özelliğine sahip girişimcilerin uygulamalarıyla şekillendiği ve onlar eliyle bugünden yazıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

Klasik iktisadi okullar ya da neo-liberal uygulamalardan esinlendiği ve faydalandığında hiç şüphe olmamakla beraber, dijital ekonomiye yön veren girişimcilerin yazdığı iktisadi düşünce tarihinin bugüne kadarki birikimden

farklı olacağı açıktır. İktisadi açıdan oluşturduğu eşitsizlik, adaletsizlik ve aşırı kazanma hırslarını ifade eden özelliklerinin Avrupa-merkezci yazılmış olan iktisadi düşünce tarihinin hemen her dönemindeki aşırı kazanç hevesinde olan tüccar ve sermaye sahiplerinden farklı olarak değerlendirilemeyeceği de rahatlıkla söylenebilir. Bir diğer ifadeyle, dijital şirketler de kartel veya tekel güçleri ile eşitsizlikleri artıran uygulamaları yaygın bir şekilde uygulamaya devam etmektedir. Aşırı kazanma hırsı, rekabeti engellemeye yönelik ticari, kurumsal ve bürokratik çabaları ile tüccar-devlet ilişkisini açık ya da örtülü lobi faaliyetleri ile sürdürmektedirler. İletişimin yaygınlaşması ve kamuoyu tepkileri ile sivil örgütlerin karşı çıkışlarını yumuşatmaya yönelik olarak ise kurumsal sosyal sorumluluk çabalarına fon ayırdığı, bunların da önemli ölçüde reklam amaçlı kullanıldığı gözlenmektedir. Bu kapsamda dijital kartellerin iktisadi eylemlerinin kökeni bakımından merkantilist ve sonrası dönem girişimcilerinden çok farklı olmadığı, sosyal sorumluluk çabaları ile marka imaj ve itibarlarını güçlendirmeyi daha fazla önemsedikleri ifade edilebilir. İslam ve devamında Osmanlı medeniyetlerinin üretmiş olduğu tüccar-girişimci profilinin her geçen gün zayıflamış olmasıyla birlikte dijitalleşen ekonomilerde Avrupa-merkezci tek tip iktisadi düşüncenin yeniden üretimi ve daha güçlü bir şekilde sürdürülmesinin önünde, en azından şimdilik, çok fazla bir engel kalmamış gibi durmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk çabaları, önemli ölçüde dijital kartellerin müşterileri ve toplum nezdindeki güçlü paravanları olarak kullanılmaktadır.

Sonuç

İktisadi düşünce tarihi yazımı ve yazınında, makro bakış açısıyla dönemlere ilişkin ekol, okul ve düşünürlerin görüşlerinden bahsedilir. Bu çalışmada bu bakış açısından farklı olarak, özellikle merkantilist dönemin düşünce dünyasını oluşturduğu kabul edilen dönemin tüccarlarının iktisadi eylemlerinden hareketle, yani mikro bakış açısıyla da iktisadi düşünce tarihinin okunabileceği alternatifinin de değerlendirilmesi gerektiği bir öneri niteliğinde ileri sürülmüştür. Bu şekilde hem makro bakış açısının muhafazakârlığından uzaklaşıp farklı bir bakış açısıyla iktisadi düşünce tarihine zenginlik katılabileceği hem de özellikle merkantilist dönem ve sonrasındaki iktisadi düşünce dönemlerindeki tüccar tipinin kendi faydacılığını koruma anlamındaki muhafazakâr yapısının daha kolay anlaşılabilmesine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Öte yandan, iktisadi düşünce tarihine Avrupa-merkezci bakış açısının dünya iktisadi düşüncesinin tamamını temsil etmesinin mümkün olamayacağına da çalışmada işaret edilmiştir. Avrupa'nın iktisadi açıdan çok geride

olduğu Orta Çağ ve sonrasındaki dönemlerde İslam ve Osmanlı tüccar tipi ve lonca teşkilatlarının kurumsal yapıları üzerinden de iktisadi düşünce tarihinin mikro açıdan çok farklı yazılma imkânı olacağı vurgusu yapılmaya çalışılmıştır. Böylesi bir yaklaşımla aslında insanlık tecrübesinin çok daha geniş haliyle iktisadi düşünce tarihi bakımından da ortaya konabileceği düşünülmektedir.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde merkantilist dönem başta olmak üzere öncesi ve sonrası için çok daha zengin bir iktisadi düşünce tarihi yazımı ortaya konabileceği düşünülmektedir. Böyle bir yaklaşım aynı zamanda iktisadi düşünce literatürünün de çok daha zenginleşmesine kapı aralayacaktır.

Kaynaklar

- Bakan, J. (2007). *Şirket – Kar ve Güç Peşindeki Patolojik Kurum*. (Çev. R. G. Ögdül). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dayı, H. (2020). *Çağdaş Liberal Devlette Güç ve Adalet Problemi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Ersoy, A. (2008). *İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Faroqhi, S. (2003). *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak ve Yaşamak*. (Çev. G. Çağalı Güven ve Ö. Türesay). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Faroqhi, S. (2017). *Osmanlı Zanaatkarları – İmparatorluk Döneminde Zanaatkarlar ve Loncalar*. (Çev. Z. Kılıç). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ferro M. (2002). *Sömürgecilik Tarihi*. (Çev. M. Cedden). Ankara: İmge Kitabevi.
- Galbraith, J. K. (2004). *İktisat Tarihi*. (Çev. M. Günay). Ankara: Dost Kitabevi.
- Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Hamitoğulları, B. (1986). *Çağdaş İktisadi Sistemler-Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım*. 4. Baskı. Ankara: Savaş Yayınları.
- Haney, L. H. (1949). *History of Economic Thought*. New York: The Macmillan Company.
- Higgs, H. (2001). *The Physiocrats*. Kitchener: Bothoche Books.
- İslahi, A. A. (2017). *İslam İktisat Düşüncesi ve Kurumlar* (16. Yüzyıl). (Çev. K. Yıldırım). İstanbul: İktisat Yayınları.
- Jones, G. ve Sluyterman K. E. (2007). "İngiliz ve Hollanda İşletme Tarihi". *Dünya İşletme Tarihi*. Ed. F. Amatori ve G. Jones, (Çev. A. Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi. ss. 131-168.
- Kallek, C. (2018). *Sosyal Servet – İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İkinci Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kipping, M. (2007). "İşletme-Devlet İlişkileri: Performans Sorunlarının Ötesinde". *Dünya İşletme Tarihi*. Ed. F. Amatori ve G. Jones. (Çev. A. Ersoy). Ankara: Dost Kitabevi. ss. 412-435.
- Küçükkalay, A. M. (2008). *İktisadi Düşünce Tarihi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Le Goff, J. (2018). *Ortaçağ Tüccarları ve Bankerleri*. (Çev. O. Adamır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Le Goff, J. (2019). *Ortaçağ Batı Uygarlığı*. (Çev. H. Güven ve U. Güven). 3. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Orman, S. (2001). *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları.

- Özel, M. (2019). *Roman Diliyle İş Hayatı*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2006). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. 6. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2016). *Milletlerin Zenginliği*. (Çev. H. Derin). XI. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sombart; W. (2017). *Burjuva-Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlaki ve Entelektüel Tarihine Katkı*. (Çev. O. Adamr). 3. Baskı. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi – Toplu Makaleler I*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tomanbay, M. (2020). *İktisat Okulları ve Ünlü İktisatçılar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Wood, A. C. (2013). *Levant Kumpanyası Tarihi*. (Çev. Ç. E. İpek). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yi, E. (2018). *17. Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri*. (Çev. B. Zeren). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.